

Kielimiehenä Unkarissa v. 1960

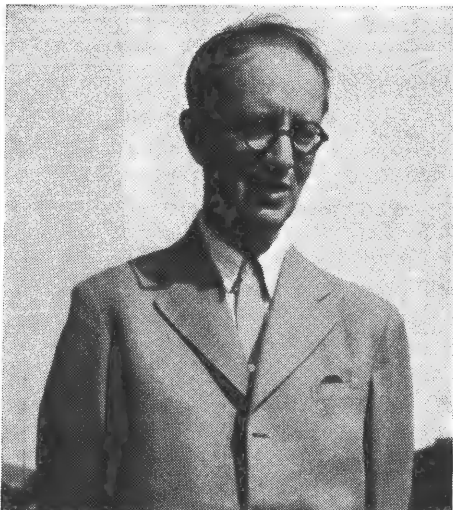
Toinen maailmansota keskeytti lähes pariaksi vuosikymmeneksi Unkarin ja Suomen välisen kulttuurivaihdon. Joskus lienee tuntunut siltä, että siteemme todella olivat katkenneet, kun tutkijoillemme ei toisen maailmansodan jälkeen ollut mahdollista matkustaa Unkariin eikä unkarilaisia kollegoja näkynyt täällä kuin joskus sattumoisin. Jo 1950-luvulla oli joitakin merkkejä suhteiden elpymisestä: muutamia tutkijain pikakäyntejä vuoroin Unkariin, vuoroin Suomeen. Mutta vasta viime vuoden kesäkuussa laskettiin perustus Unkarin ja Suomen kulttuurisuhteiden uudelleen rakentamiselle. Silloin allekirjoitettiin kulttuurisopimus, jossa sanotaan mm.: »Sopimuspuolet edistävät tieteenharjoittajien, yliopiston opettajien ja muiden opetuslaitosten opettajien vaihtoa edullisin ehdoin.» Vaihtotoiminta pääsi vuoden 1960 aikana hyvään alkuun.

Tämän vuoden kesäkuun alussa sain ensimmäisenä sodanjälkeisenä stipendiaattina lähteä Unkariin. Kuukausistipendini aion käyttää ensiksikin tutustumiseen unkarilaisten virkaveljien tämän hetken tieteellisiin töihin, ennen muuta unkarin murreatlakseen, ja toiseksi unkarin murteiden tallentamiseen magnetofonin avulla Suomen kielen nauhoitearkistoa varten. Meillä ei näet siihen mennessä ollut ääninauhoissa tämän suurimman veljeskansan kieltä yhtään tuntia, vaikka arkistossa jo oli toistataa tuntia monia muita sukukieliämme: karjalaa, lyydiä, vepsää, vatjaa, lappia, mordvaa, tšeremissiä, syrjäniä, ostjakkia ja hiukan voguliakin.

Unkarilaisten kollegojen työalaa hallitsevat tätä nykyä suuret sanakirjat. Ripeästi syntyy meidän Nykysuomen sanakirjaamme vastaava A magyar nyelv értelmező szótára (= Nykyunkarin sanakirja), jonka mieslukuisen toimituskunnan johdossa ovat akateemikko Géza

Bárczi ja prof. László Ország. Sen ensimmäinen, 1091-sivuinen osa ilmestyi v. 1959 ja toinen, 1137 sivun laajuinen osa tänä vuonna. Tohtori László Gáldin monimiehininen sanakirjapaja — siihen kuuluu tällä hetkellä Gáldin itsensä lisäksi 5 tieteellistä toimittajaa ja 12 tilapäistä aputoimittajaa — valmistele samanaikaisesti kahtakin sanakirjaa. Vuosina 1960—1964 on tarkoitus saada käsikirjoitusasteelle Petőfin kielestä 4-osainen leksikko Petőfi szótár, mihin tulee kulttuurihistoriallisia selityksiä ja runsaasti viitteitä myös eräiden muiden unkarilaisten kirjailijain kieleen, niin että se toistaiseksi tulisi melkoiselta osalta korvaamaan unkarin vanhan kirjakielen sanakirjan puuttumisen. Petőfi szótáriin tulee n. 20 000—22 000 hakusanaa. Peräti 300 000 hakusanaa on laskettu tulevan A magyar irodalmi nyelv nagyszótára a felvilágosodás korától napjainkig-nimiseen sanakirjaan, joka käsittelee Unkarin kirjallisuudessa v. 1772—1972 esiintyneitä sanoja. Poimintatyötä on tehty, tosin monin keskeytyksin, jo 1800-luvun lopulta alkaen. Tällä hetkellä koristossa on n. 4,5 miljoonaa sanalippua.

Meikäläisen mielestä yllättävän niukkaan aineistoon — neljännesmiljoonaan sanatietoon — näyttää perustuvan uusi unkarin murteiden sanakirja Új Magyar Tájszótár, joka tulee olemaan jatkoa v. 1893—1901 ilmestyneeseen József Szinyeyin Magyar Tájszótár-nimiseen kaksiosaiseen murre-sanakirjaan. Uuden sanakirjan aineksia alettiin kerätä kymmenkunta vuotta sitten Debrecenissä prof. Géza Bárczin johdolla, mutta ei suoraan kentällä, vaan jo olevista painetuista ja painamattomista lähteistä, kuten murretutkimuksista, murreteksteistä ja murrepohjaisesta kirjallisuudesta. Murre-sanakirjan työntekijöitä on useita, mutta toimituksen jäsenillä on samaan aikaan myös muita töitä, ja se viiväs-

Budapestin yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten professori György Lakó.

tyttää sanakirjan valmistumista. Tohtori Éva Lórinczy, joka minulle tätä työtä esitteli, piti kuitenkin mahdollisena, että käsikirjoitus valmistuisi v. 1965.

Suomalais-ugrilaisen tutkimuksen kannalta on tärkein prof. György Lakón johdolla valmistuva unkarin kielen suomalais-ugrilaista aineksia käsittelevä sanakirja, jossa pohditaan noin parintuhannen unkarin sanan alkuperää. Lakón sanakirjan toimitus edustaa erinomaista asiantuntemusta. Sen jäsenistä päätoimittaja on tutkinut permiläisiä kieliä ja vogulia, Péter Hajdú samojedia, Edit Vértes ostjakkia, Károly Radanovics ostjakkia ja permiläisiä kieliä, Ferenc Kovács mordvaa ja slaavilaisia kieliä, János Gulya vogulia, Éva K. Sal vogulia ja István Erdélyi mordvaa. — Mainittakoon tässä, että Géza Bárczi viimeistelee uutta laitosta v. 1941 ilmestyneestä, tutkimukselle erittäin hyödylliseksi osoittautuneesta etymologisesta sanakirjastaan Magyar szófejtő szótár (= Unkarin etymologinen sanakirja).

Edellisten lisäksi on vielä mainittava jokunen muita suomalais-ugrilaista kieliä käsittelevä sanakirja. Vastikään ilmestyi

prof. Dávid Fokos-Fuchsin monumentaalinen Syrjänisches Wörterbuch, jonka Aulis Joki esitteli viime vuoden Virittäjässä. Valtavaksi on paisunut tšeremissin murteiden sanakirja, jonka prof. Ödön Beke apulaisineen on saanut käsikirjoitusasteelle. Nykyisessä muodossaan, selitykset ja esimerkit käännettyinä sekä unkariksi että saksaksi, se käsittäisi 6 vankkaa osaa. Jos käsikirjoitusta ennen painatusta joudutaan supistamaan, on hartaasti toivottava, ettei ainakaan saksalaisia käännöksiä poistettaisi. Debrecenin yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten professori Béla Kálmán taas järjestee sanakirjaksi kuulun maanmiehensä Bernát Munkácsin jo 70 vuotta sitten (v. 1888—1889) vogulien mailla keräämät sanakokoelmat.

Unkarilaisten virkaveljien suurin voimainponnistus on kuitenkin unkarin murreatlas Magyar nyelvatlasz, jonka vastuunalaisena johtajana on prof. Bárczi. Koska unkarin murteiden kartoitustyöstä on jo hyvinkin yksityiskohdaisia selostuksia unkariksi (Bárczin toimittama artikkelikokoelma A magyar nyelvatlasz munkamódszere, 1955), ranskaksi (edellisen teoksen 52-sivuinen referaatti Les travaux de l'atlas linguistique de la Hongrie, ALASH VI, 1956) ja suomeksi (Béla Kálmánin artikkeli teoksessa Verba docent), tytydyn tässä mainitsemaan vain muutamasta seikasta. Keruutyötä on tehty erittäin tarkkojen ohjeiden mukaan noin 500 paikkakunnalla ei vain Unkarissa vaan myös Romaniassa, Jugoslaviassa ja Tšekkoslovakiassa asuvien unkarilaisten parissa. Vain Neuvostoliiton ja Itävallan puolella olevat unkarilaiskylät ovat toistaiseksi käymättä. Murreatlasen toimitus jakautuu kahteen osastoon. Ensimmäinen osasto, jossa työskentelevät Lóránd Benkő, Samu Imre, Miklós Kázmér ja József Végh, hoitaa äänne- ja muoto-opin seikkoja koskevat kyselyt. Toinen osasto huolehtii sanaston keräämisestä; tähän jälkimmäiseen kuuluvat László Deme, Béla Kálmán ja Lajos Lórincze. Murrekartaston

konseptikartat — n. 1200 kappaletta — ovat nyt jokseenkin valmiit. Kartat eivät tällä hetkellä ole keskenään täysin homogeeniset, koska kymmenvuotisen työn aikana keruuohjelmaan on tehty eräitä muutoksia. Seuraava työvaihe on konseptikarttojen tarkistus kolmen vuoden aikana kentällä, jos mahdollista jokaisessa keruukohteessa. Sen jälkeen seuraa karttojen puhtaaksi piirtäminen laaka-painossa painatusta varten. Teknillisissä kysymyksissä unkarilaiset kartaston tekijät pitävät Puolan murrekartastoa esikuvana. Kartat julkaistaan kahden kokoisina: isommissa kartoissa joka keruupisteen kohdalla on luettavissa faktillinen tieto, pienemmissä on tyydytty teknillisiin merkkeihin. Murrekartaston ensimmäisen osan on määrä ilmestyä v. 1968. Siihen tulee kuulumaan 500 karttaa, joista 300 äännehistoriallista ja morfologista ja 200 sanaston alalt.

Sain unkarin murrekartastosta, jota tohtori Végh minulle parin päivän ajan esitteli, erittäin myönteisen käsityksen: epäilemättä se valmistuttuaan tulee olemaan sekä sisällöltään että teknillisesti maailman korkeatasoisimpia kieliatlaksia. Tehtävä on ollut unkarilaisille kenties oudompi ja raskaampi kuin vastaava työ olisi esim. heidän suomalaisille virkaveljilleen, joista melkeinpä jokaisella on vuosikausien kenttäkokemukset takanaan.

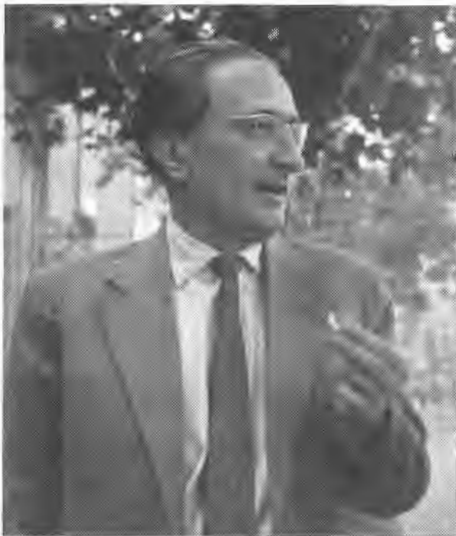
Murrekartaston tarkistustyön yhteydessä on aikomus magnetofonin avulla kerätä näyttöitä keruupaikkakuntien murteista. Työn tekijöinä ovat nuoret kandidaatit Vilmos Farkas ja György Szépe. Tähän mennessä murrenäytteitä on tallennettu vähänlaisesti. György Szépeltä saamieni tietojen mukaan tekstejä on n. 250 kylästä, enimmäkseen Lajos Hegedűsin keräämiä. Hegedűs on julkaissutkin murretekstejä kaksi osaa: *Népnyelvi szövegek az Ormánságból* (= Ormánságin murteen näytteitä, 1946) ja *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések* (= Moldavian csángó-unkarilaisten satuja ja juttuja, 1952).

Tallenteita on yhteensä n. 1200 äänilevyä, n. 10 minuuttia puhetta kummallakin puolen, ja n. 200—250 tuntia magnetofoninauhuja. Sikäli kuin ehditään, siirretään nauhoista jatkuvasti äänilevyihin teknillisesti ja asiallisesti parhaita nauhoitteita, mutta alkuperäisnauhatkin säilytetään.

Vastavalmistuneen yksityiskohtaisen suunnitelman mukaan murrekartaston kontrollointiryhmään tulee kuulumaan myös magnetofonimies, joka murreatlaksen työntekijäin kanssa nauhoittaa vähintään kolmea henkeä jokaisessa keruupisteessä. Onpa vielä määrätty, että nämä kolme henkilöä eivät saa olla kaikki samaa sukupuolta ja että yhden haastateltavista tulee olla nuori, jotta nähtäisiin, onko mitään murre-eroja vanhan ja nuoren polven puheen välillä. Joka kylästä otetaan nauhaan vähintään 20 minuuttia. Muutamat aiheetkin, joita kieltenoppailta kysytään, ovat jo ennakolta määrättyt: miehet kertovat siantaposta ja peltotöistä, naiset puolestaan szilvalekvár-nimisen kansanomaisen marmeladin keittämisestä sekä leipomisesta. Lisäksi kummankin sukupuolen edustajilta kysytään joitakin mieleen jääneitä tapauksia. Varsinaisten yhdenjaksoisten näytteiden lisäksi otetaan nauhaan jokaisessa kylässä noin puolensadan murreatlaakseen tulevan foneettisesti tärkeän sanan ääntäminen. Tämä 500 kylän murteen nauhoitus saadaan kokonaisuudessaan suoritetuksi — niin on suunniteltu — tulevien kolmen vuoden kuluessa.

Unkarissa oloni kiintoisin puoli olivat nauhoitusmatkat eri puolille maaseutua. Vain maan länsiosa jäi minulta käymättä, aika kun loppui kesken.

Ensimmäinen matka suuntautui etelään Tisza-joen rannalla sijaitsevaan Szegedin yliopistokaupunkiin, jossa suomalais-ugrilaisten kielten tutkimuksella ja opiskelulla on vanhat perinteet. Suomalais-ugrilaisten kielten professorina on siellä v:sta 1959 Péter Hajdú, samo-

Szegedin yliopiston suomalais-ugri-
kielten professori Péter Hajdú.

jedin tutkija, jolla parhaillaan on viimeisteillä suuri tutkimus samojedikielten taivutusopin alalta sekä Samojedische Chrestomathie, jossa hän julkaisee myös omia keräämiään tekstejä. Unkarin kielen professori Antal Nyíri — tällä hetkellä myös Szegedin yliopiston vararehtori — on dialektologi ja etymologi. Hänen julkaisuistaan mainittakoon esim. A szentesi viziélet nyelvi emlékei (= Vanhan kalastussanaston muistomerkit Szentessin kielessä, 1948) ja A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása (= Zselicségin alueen Szennan ja sen ympäristön unkarin murteesta, 1939), joihin hän viime hetkellä suorittamillaan keräyksillä on pelastanut korvaamattoman arvokasta ainesta. Professori Nyírilä on yksi dosentti, lauseopin tutkija Endre Rácz, ja kolme assistenttia. Szegedissä unkarin kielen ja suomalais-ugri-kielten opiskelijoita on n. 280—300, joista useimmista tulee äidinkielen opettajia oppikouluihin. Tavallinen aineyhdistelmä on unkarin kieli (siihen kuuluu eräitä kursseja suomalais-ugri-laisen kielentutkimuksen puolelta) ja kir-

jallisuus sekä joko historia tai jokin vieras kieli, esim. saksa, ranska, italia, venäjä tai latina.

Szegedissä prof. Hajdú, jolla oli tenttipäivät menossa, järjesti oppaakseni sikkäläisen kansatieteen professorin Sándor Bálintin. Prof. Bálint, syntyperäinen szegediläinen, on ennen muuta Szegedin seudun kansanelämän ja entisyyden tuntija, mutta hän on myös kielentutkija. Vuonna 1957 ilmestyi Bálintin kaksiosainen Szegedin murteen sanakirja Szegedi szótár (863 + 704 sivua). Prof. Bálint johdatti minut Tizsan rannalla olevaan maalauksellisen kauniiseen Tápen kylään, jossa asuu eräs hänen sanakirjansa tärkeimmistä kielenoppaista, v. 1889 syntynyt Veronika Molnár. Taitavan haastattelijan ohjaamana Veronikamummo kertoi vuotuisista juhlista, ruoanlaitosta, paprikan viljelystä ja käytöstä sekä lapsuutensa Szegedin-matkoista, lauloipa lopuksi vielä viitisen

Szegedin yliopiston kansatieteen professori Sándor Bálint ja kielenoppaamme Veronika Molnár.

laluakin. Satuja hän ei osannut — kansanomainen sadunkerronta on Unkarissakin jo väistynyt —, ei myöskään kulttiin liittyviä raamatunaiheisia itkuja, joita Szegedin seudulla kuulemma eräät vanhat vaimot vielä taitavat. Nauhoituksen loppuksi prof. Bálint pyynnöstäni kertoi nauhaan Tápén murteen erikoisuuksista.

Seuraava matka suuntautui pohjoiseen Tšekkoslovakian rajan lähelle Kemencen suureen kylään. Tämänkertainen oppaani oli tohtori József Végh, murreatlastyön keskeisiä miehiä ja Unkarin ansiokkaampia kenttätöiden tekijöitä. Tohtori Végh on julkaissut mm. ensimmäisen unkarilaisen paikallismurreatlasten *Órségi és hetési nyelvatlasz* (= *Órségin ja Hetésin kieliatlas* 1959), joka monessa suhteessa kelpaisi esikuvaksi myös meikäläisten samantapaisille yrityksille (Véghin kartastosta ks. *Vir.* 1959 s. 428—429), ja jo aikaisemmin, toisen maailmansodan vaikeissa oloissa Sárretin seudulla (Koillis-Unkarissa, Debrecenistä länteen ja lounaaseen) keräämiään tekstejä parinsadan sivun laajuisen kokoelman *Sárréti népmesék és népi elbeszélések* (= *Sárrétin kansansatuja ja murrejuttuja*, 1944).

Kemencen tulimme maanantaina 20. 6. Edellisenä päivänä siellä oli vietetty kylän 800-vuotisjuhlaa, ja suuren juhlan jälkeä näkyi vielä kaikkialla: kukkaköynnöksiä, lippuja, iskulauseita. Ilmoitauduttuamme paikallisille viranomaisille saimme kylän kirjastonhoitajan asiantuntevasti opastaessa tutustua juhlanäyttelyyn, joka oli järjestetty koulun neljään luokahuoneeseen. Tämän jälkeen lähdimme kylää kiertämään, kieltenoppaita etsimään, eikä siinä oikeastaan paljon etsimistä ollut, koska tohtori Végh, kylässä ennenkin käyneenä, tunsu useita tarkoitukseen sopivia henkilöitä. Nauhoitimme kolmea kemenceläistä: 74-vuotiasta ukkoa ja kahta 61- ja 51-vuotiasta vaimoa, joista nuorin käytti kuulemma arkaistisinta murretta. Kos-

ka jokaisessa talossa oli sähkövirta, saatoimme kutakin kertojaa nauhoittaa kotonaan. Haastattelujen loppuksi pyysin vielä tohtori Véghin puhumaan nauhaan Kemencen murteen asemasta ns. *Palóc*-murteistossa, johon kylän murre kuuluu.

Kolmas matka (23.—24. 6.) suuntautui lounaaseen Mecsek-vuoriston kunnille kunnalle. Oppaana ja haastattelijana oli tällä kertaa nuori ostjakin ja vogulin tutkija János Gulya, joka tulee tänä syksynä puolustamaan kandidaatinväitöskirjaansa *Régi vogul nyelvjárások* (= *Vanhat vogulin murteet*); siinä hän esittelee ja analysoi Moskovan ja Leningradin arkistoista aspirantti-aikanaan löytämiänsä, tähän asti tuntemattomia 1700-luvun puolellekin ulottuvia vogulin kielen sanaluetteluita.

Ensimmäisen päivän työskentelimme Szekszárdin kaupungin lähellä Kakasdin kylässä. Kylässä on ennen — toiseen maailmansotaan saakka — asunut švaabeja, mutta nyt siellä elää Bukovinasta muuttaneita csángó-unkarilaisia, joista minulla oli sellainen aavistus, että he vieraskielisten saartamina ovat pystyneet säilyttämään vanhaa perinnettä paremmin kuin Unkarin unkarilaiset. Ainakin ne csángó-unkarilaiset, jotka tapasin Kakasdissa, vahvistivat tätä ennakkokäsitystä. Ensimmäinen haastattelutavista oli kuulu sadunkertoja Palkó Józsefné, jo kahdeksankymmentä vuotta täyttänyt vaatimattoman näköinen mummo, jonka satuja prof. Gyula Ortutayn assistentti Linda Dégh on saanut muistiin ja osaksi julkaisutkin. Palkón kauniissa kodissa minulle ymmärrettävän ylpeästi näytettiinkin 508-sivuista, vain tämän mummon kertomia satuja sisältävää teosta Kakasdi népmesék (= Kakasdin kansansatuja; ilm. 1955). Satuvarastonsa hän kertoi oppineensa János-veljeltään; myös isä oli ollut hyvä sadunkertoja. Palkó Józsefné on muistineri ja loistava esittäjä, ei tankkaa eikä toistele sanojaan. Esiintyminen on rauhallista ja varmaa. Hän kertoi meille

Palkó Józsefné, csángó-unkarilainen sadunkertoja.

kolme satua. Ensimmäinen kesti tunnin ja 20 minuuttia, ja vanhus väsyi jo hiukan. Noudin nauhoituspaikkaamme Kaskadin koulun kansliahuoneeseen, josta siellä työskennelleet olivat ystävällisesti lähteneet pois antaakseen tilaa meille, kuulun laulaja-csángón Antal Molnárin, juhmallisen näköisen, vaaleaviiksisen, teräväpiirteisen vanhuksen. Tämä Antisetä kertoi ensin syntyperästään ja avioliitostaan sekä lauloi lopuksi kauniilla tenoriaänellään toistakymmentä laulua; aina laulun loputtua hän viheltämällä tapaili uuden laulun säveltä, ennen kuin aloitti sen. Lopuksi Antal kertoi vielä bukovinalaisesta kotikylästään kauniista Andrásfalvasta — samasta kylästä muuten oli Palkó Józsefnékin kotoisin. Antal Molnárin lauluvarasto on suunnaton: Unkarin tiedeakatemian toimesta häneltä on jo tallennettu 540 erilaista laulua. Antal Molnárin nyt vuorostaan väsyt-

tyä kertoi tällä välin virkistynyt Palkó Józsefné vielä kaksi satua, huomattavasti lyhyempiä kuin ensimmäinen. Päivä Bukovinasta tulleiden csángójen parissa oli elämys, jota ei unohda.

Yövyttyämme Pécsissä ja katseltuamme tämän vanhan kaupungin nähtävyyksiä, vuorelta kaupungin yli avautuvaa näköalaa, Pécsin tuomiokirkkoa ja katakombeja, turkkilaista kirkkoa ja minareettia, lähdimme ajamaan jälleen kylä kohti. Tulimme Hidas-nimiseen kylään, jossa kanta-asukkaiden joukossa asuu csángója, mutta emme poikenneet kylään sen enempää, koska edellisen päivän olimme juuri viettäneet csángójen luona. Jatkoimme Sióagárdin kylään, jota oppaalleni Gulyalle joku kansatieilijä oli suositellut. Tulimme perille, tie pölysi, oli erittäin kuuma päivä. Huomattava osa taloista näytti melko uusilta, ja paljon taloja oli rakenteilla tai korjattavana. Syynä tähän oli se, että kylän halki virtaava joki oli v. 1956 tulvinut ja pahasti vaurioittanut asumuksia. Keskipäivällä, jolloin tulimme kylään, se oli melkein tyhjä. Hallintorakennuksesta emme tavanneet ketään, emme myöskään koulusta. Reipas oppaamme napasi kylän kadulta mukaamme tyttösen, joka johdatti meidät taloon, missä tiesi minin olevan kotosalla. Anoppia keuhuttiin hyvin sujuvasanaiseksi, mutta tämä oli kylän ulkopuolella pellolla parin kilometrin päässä. Talon pikku pojan opettamina lähdimme ajamaan kurjaa tietä pelloille, ja sieltä anoppi löytyikin maissipeltoa perkaamasta. Kuultuaan asiamme hän suostui lähtemään mukaan, vaikka ensin — puoliksi leikillään — pahoittelikin ajan hukkaantumista. Hän pesi puun alla kasvonsa ja kätensä vedellä, jonka oli tuonut pullossa mukanaan, ja astui autoon. Näin yllättäen kielenoppaaksi joutunut vaimo Mária Csötönyi (synt. 1905 parin peninkulman päässä Gerjenin kylässä, muuttanut Sióagárdiin 12-vuotiaana) jaksoi raskaan työpäivän päätteeksi vielä puhua mikrofoniin puolitoista tuntia. Gulya

Mária Csötönyi Sióagárdin kylästä ja kirjoittaja; keskellä János Gulya.

kyseli, ja Mária kertoi maanviljelyksestä, v:n 1956 järkyttävästä tulvasta, juhlista, kansanpuvuista, syömisistä; välillä hän lauloi heleällä äänellään muutamia laulujakin. Sitten saapui — kaiketi uteliaisuudesta — naapurin 51-vuotias emäntä, myös Gerjenin synnyttänyt, jonka istutimme Márian viereen. Emännät juttelivat keskenään mikrofonista piittaamatta, ja Gulya ohjasi keskustelua taitavasti. Nauhoitusten loputtua Mária-emäntä kutsui meidät syömään ulko-uunissaan paistamaansa leipää, joka kooltaan oli suurin mitä olen nähnyt,

ja juomaan kotona valmistettua oivalista viiniä. Hän olisi välttämättä halunnut tappaa kanan ja valmistaa meille päivällisen, mutta kana sai pitää henkensä, kun meidän oli lähdettävä kohti Budapestiä illan uhkaavasti pimetessä.

Neljännän matkani tein Alfordilla sijaitsevaan Nagykorösin kaupunkiin ja siitä n. 25 km:n päässä olevaan Tiszakécsken kylään. Oppaallani kandidaatti György Szépellä oli jo melkoisesti nauhoituskokemusta, sen huomasi hänen taitavasta haastattelutekniikastaan: ei mitään turhia sanoja eikä kielenoppaan

puheen keskeyttämisiä. Toivottavasti tämä lahjakas nuorukainen jaksaa lähivuosina paljon kiertää äidinkiелensä talteen saamiseksi. Nagykörösin talonpoikaiskaupunki, joka muuten on yksi kieliatlaksen keruukohteista, on Szépen kotikaupunki, ja ensimmäisenä haastateltavanamme oli hänen 80-vuotias setänsä László Szépe ja tämän 72-vuotias vaimo Erzsébet, molemmat Nagykörösin synnynnäisiä ja — veljenpojan todistuksen mukaan — hyvää murretta puhuvia. Keskustelunaiheet, joihin György Szépe sukulaisiaan johdatteli, olivat mm. maanviljelys, kansanomaiset vaateparisi, ruoan valmistus, leipominen, härkien pito (myös valjastus), markkinat, viinin valmistus, puiminen, myllyt (myös tuulimyllyt), viljelyskasvien ja kukkien nimet sekä jutut mustalaisista ja lähikylyissä asuvista sloveakeista ja saksalaisista. Tiszakécsken suuressa kylässä koulun opettaja tohtori Ferenc Varga vei meidät naapuriin, jossa elelee vanha Takácsin pariskunta, 74-vuotias ukko Zsigmond, paljon kokenut, ollut mm. sotavankina ensimmäisen maailmansodan aikana, ja hänen kahta vuotta nuorempi vaimonsa. Rakensimme tyydyttävän nauhoituspaikan pojan ja miniän makuukamariin, jossa tuntui olevan vähiten kaikua. Kesken nauhoituksen tuli sisään poika (synt. 1911) vaimoineen (synt. 1915) ja loppuvaiheessa vielä utelias ja kovaääninen naapurinemäntä (synt. 1901). Haastattelija György Szépe yritti, etenkin miimisin keinoin, järjestää niin, että viisihenkisestä — suomalaisittain ajatellen perin vilkkaasta — pöytäseurueesta vain yksi olisi ollut kerrallaan äänessä. Toisinaan hänen järjestelynsä onnistuivat, mutta eivät aina. Mikroфонia, joka oli pienellä pöydälämme viinikarahvin ja lasien seurassa, ei kukaan tainnut huomatakaan, ainakaan se ei häirinyt kenenkään puhumisen iloa.

Vielä ennen kotimaahan lähtöä minulle järjestyi matka Koillis-Unkariin, Debrecenin seudulle (30.6.—1.7.). Mat-

kakumppaninani oli nyt Károly Radanovics, joka paria päivää aikaisemmin oli erittäin menestyksellisesti puolustanut kandidaatinväitöskirjaansa Névutós határozók a zürjén nyelvében (= Syrjäänin postpositiot; 511 konekirjisivua).

Debrecenissäkin on kaksi alamme oppituolia. Suomalais-ugrialaisten kielten professorina on Béla Kálmán, jonka tieteelliset työt 1950-luvulla ovat kohdistuneet toisaalta unkarin murteisiin — hän on murrekartaston uuraimpia ainestenkerääjiä — ja toisaalta voguliin; viimeksi mainitun kielen alalta hänellä on tekeillä kolmekin teosta: piakkoin ilmestyvä Die slawischen Lehnwörter im Wogulischen, hänen itsensä Leningradissa keräämään ainekseen pohjautuva teksti- ja sanakokoelma sekä vihdoin jo edellä mainittu Munkácsin keräykseen perustuva vogulin sanakirja. Professori Kálmánilla on adjunktina permiläisten kielten tutkija Magda Kövesi-Andrássy ja assistenttina lahjakas nuori mies Árpád Sebestyén. Unkarin kielen professori István Papp oli toisen assistenttinsa István Nyirkosin kanssa Suomessa stipendiaattina. Prof. Pappin toisen assistentin László Jakabin ja Á. Sebestyénin kanssa lähdimme edellisen kotikylään Kemeeseen, n. 70 km Debrecenistä koilliseen. Täällä asetuimme Jakabin sukulaistaloon, jossa meille nopeasti ja asianymärtävästi järjestettiin nauhoitushuone. Kielenoppaan eteen sijoitettiin tällä kertaa kaksi mikroфонia, sillä assistentit olivat ottaneet mukaansa Debrecenin suomalais-ugrilaisen laitoksen magnetofonin, joten keskustelu tuli samanaikaisesti kahteen nauhaan. Haastattelijoina toimivat Jakab ja Radanovics. Nauhoitimme kahta kemeesläistä ja kolmanneksi Ibrányissa syntynyttä, nyt Kemeessä elävää 60-vuotiasta László Fajákia. Viimeksi mainittu kertoja oli paras kaikista, ja hänellä oli mitä kertoa. Hänen elämänsä kiertö käsitteitä mm. osallistumisen ensimmäiseen maailmansotaan, sotavankeuden Venä-

jällä, Serbiassa ja Romaniassa, sairaalokokemukset Italiassa ja neljän vuoden siirtolaisuuden Jugoslavian puolella Bácskassa; lisäksi hän kertoi omasta taloudestaan, lehmistään ja hevosistaan, vanhoista joulunvietto- ja pääsiäistävoista sekä muusta elämänmenosta rakkaitten muistojen kultaamassa Ibrányin kylässä. Nauhoituksen aikana talon emäntä oli rakentanut meille kelpo aterian. Sen nautittuamme lähdimme ajamaan kohti Debreceniä, jonne saavuimme aivan silmiemme edessä tapahtuneen liikenneonnettomuuden viivästyttäminä etelän pimeyden jo laskeuduttua maille.

»Kultaisen sonnin» hotellissa yövytyämme lähdin kumppanini Radanovicsin kanssa yliopistoon, jonka edustalla olevan lammikon vedellä yritimme pestä autosta veritahroja, joita oli jäänyt edellisen illan onnettomuuden jäljiltä; automme oli nimittäin sijoitettu yksi uhreista sairaalaan vietäväksi, mutta paikalle sattunut kuorma-auto otti sitten kuljetuksen hoitaakseen. Yliopistosta saimme mukaamme prof. Kálmánin ja keskikaupungilta tohtori Kövesin, ja niin lähdimme Neuvostoliiton rajalle päin Berettyőújfalun kaupunkiin, mistä autoon tuli vielä sikäläisen keskikoulun opettaja Nyirkos, Suomessa stipendiaattina vierailleen István Nyirkosin nuorempi veli. Nuori Nyirkos johdatti meidät peninkulman päähän Tépen kylään, jossa hän oli jo katsonut valmiiksi nauhoituspaikan ja viisi kielenopasta. Viivyttelemättä pantiin työ käyntiin, ja jokainen vuorostaan haastattelemaan. Prof. Kálmán haastatteli ensin 85-vuotiaasta Zsófia Sámiä tunnin verran, sitten tohtori Kövesi toisen tunnin kahta Tépen naista: 51-vuotiaasta Margit Szőlősiä ja kymmenen vuotta nuorempaa Etelka Solymosia. Radanovicsin osalle tuli ensiksi 88-vuotias äreä ukko Sándor Szántó, joka oli peräti harmistunut pitkästä odotuksesta ja kyllästyikin pian lopullisesti koko touhuun ja lähti tiensä. Toisena haastateltavana Radanovicsilla oli selväpuheinen, jalopiirtei-

nen 34-vuotias talonpoikaisnainen Irén Ráckia. Haastattelujen jälkeen prof. Kálmán kertoi vielä nauhaan Tépen murteen luonteenomaisista piirteistä. Nauhoitusten lomassa saimme yllättäen päivälliskutsun naapurisiin. Siellä ystävällinen emäntä oli valmistanut aterian kananpojista, paprikás csirke nokedlival, jota seurasi vielä herkullinen jälkiruoka túrós rétes ja meggyes rétes. Perin ihastuneina Tépen kylään ajoimme takaisin Debreceniin ja sieltä edelleen Hortobágy-pustalle, jonka unkarilaiset isäntäni vielä ennen Debrecenistä lähtöä halusivat vieraalleen näyttää. Ajoimme läpi tuulisen, sateisen, aution pustan kuuluisaan csárdaan, jonka puolitoista vuosisataa vanha päärakennus, pustan paimenten kanta-kapakka, on varmasti nähnyt kiviseiniensä vaiheilla mitä merkillisimpiä ja hurjimpia näytelmiä.

Kuinka unkarin vanhat murteet ovat säilyneet? Suostuvatko unkarilaiset kansanihmiset puhumaan mikrofonin yhtä helposti kuin suomalaiset? Entä paikallisten viranomaisten suhtautuminen heille epäilemättä hyvin outoon asiaamme? Monenlaisia kysymyksiä ja arveluja risteili mielessäni, kun ajelin Budapestistä pitkin Unkarin lakeuksia maalaiskylää kohti ensimmäiselle nauhoitusmatkalleni.

Vanha murre Unkarin kylissä — kylät ovat siellä suuria kuin meillä pikkukaupungit — on säilynyt ehkä paremmin kuin Suomessa; tällaisen kuvan sain matkoillani mukana olleiden avustajien selostuksista. Paikoin tapaa vielä keskiikäisiä, jopa nuorempiakin henkilöitä, jotka puhuvat kutakuinkin puhdasta vanhaa murretta — sehän on meillä Suomessa peräti harvinaista. Unkarissa on myös tavallista, niin vakuuttivat minulle eräät tutkijat, että kansanihmisen on kaksikielinen: puhuu kotioiloissa murretta mutta muuten yleiskieltä. Suomessa en ole vielä tavannut yhtään yleiskielen käyttäjää, joka pystyy puhumaan edes tyydyttävästi vanhaa murretta,

Akateemikko Paavo Ravila ja Budapestin yliopiston rehtori Gyula Ortutay.

vaikka tällaisista »kaksikielisistä» melkein joka pitäjässä olen kuullut totena kerrottavan.

Mitään mikrofonikauhua ei Unkarin vanhuksilla ollut; he tuskin panivat merkille koko mikrofonia. Vain nuoremmat saattoivat aluksi arastella, mutta vain aluksi. Herkästi innostuvina he unohtivat nopeasti mikrofonin. Kylän viranomaiset ja opettajat, joiden kanssa jouduin tekemisiin, olivat kaikkialla auliita auttamaan. Nauhoitustiloja järjestettiin, ja nauhoitushuonetta yritettiin monissa miehin järjestää akustisesti niin edulliseksi, kuin Unkarin kivitaloissa suinkin oli mahdollista.

Sain sellaisen vaikutelman, että Unkarin vanhaa rahvasta on yleensä helpompi haastatella kuin suomalaisia. Unkarilainen vanhus tulee mielellään mikrofonin ääreen, kertoo ilmeikkäästi, elävästi, käsien liikkeillä ja kasvojen eleillä vilkkaasti puhettaan myötäillen. Aivan verrattomia näyttivät olevan csángó-unkarilaiset, joiden luo tekemästäni matkasta

edellä on jo ollut puhe. Unkarilaisilla kollegoilla, jotka nyt ryhtyvät vakavasti ja järjestelmällisesti tallentamaan kansankieltään ääninauhoihin, on mitä parhaat onnistumismahdollisuudet.

Alkukesän stipendiaattimatka oli ensimmäinen Unkarin-käyntini. Sangen nopeasti sitä seurasi toinen, osallistumisen syyskuun lopulla Budapestissa pidettyyn kansainväliseen fennougristikongressiin.

Kongressiajatuksen isä ja sen vaikutusvaltainen keskuhenkilö oli Budapestin yliopiston rehtori professori Gyula Ortutay, joka 20. syyskuuta Tiedeakatemia juhlasalissa toivotti kongressivieraat tervetulleiksi. Hänen puheestaan jäi mieleen ennen muuta tämä ajatus: »Meidän sukupolvemme väistämätön velvollisuus on hankkia uutta ainesta tieteellistä tutkimusta varten. Suomalais-ugrilaisen kielitieteen kannalta olisi toivottavaa saada lähettää sukukansojen pariin tutkijoita, jotka voisivat vähintään kahtena

vuonna oleskella kolmesta kuuteen kuukauteen saman kansan keskuudessa.» — Osanottajia oli kotimaasta nelisensataa, ulkomailta satakunta. Suurin ulkomaa-laisten ryhmä oli 45 suomalaista. Opetusministeri Heikki Hosian suopean suhtautumisen ansiosta saattoi Suomen veljenskansa olla näin mieslukuisesti edustettuna kongressissa. Neuvostoliiton 25-päisessä ryhmässä oli mm. neljä virolaista: monien meikäläisten vanha tuttu akateemikko Paul Ariste, etevä mordvan tutkija V. Hallap, viron murteiden tuntija M. Must ja mordvan tuntija sekä nimistön tutkija V. Pall; edelleen oli mukana viisi tšeremisiä, v. 1958 tekemäni Tverin-matkan opas mordvalainen kandidaatti A. P. Feoktistov, kaksi syrjääniä, joista toinen äidinkieltensä kuuluisa tutkija, Unkarissa v. 1927 tohtoriksi väitellyt V. I. Lytkin, sekä yksi votjakki. Karjalan pääkaupungista Petroskoista oli kaksi osanottajaa: lapin tutkija G. Kert, joka hiljan oli palannut viidenneltä Kuolan-matkaltaan, ja V. Ollikainen, jonka sukujuuret vievät Inkeriin Vuoleen pitäjän Vuolejärven kylään. Neuvostoliiton joukon johtajana oli monista Suomen-käynneistään tuttu akateemikko B. Serebrennikov, permiläisten kielten tutkija ja Suomen ja Neuvostoliiton tiedemiesvaihdon vaikutusvaltainen ja tarmokas edistäjä. Jäsenistä mainittakoon vielä moskovalainen kansatieteilijä V. N. Belitser, unkarilaissyntyinen Moskovan yliopiston professori K. J. Maitinskaja, arkeologi ja kansatieteilijä, obinugrialaisten kansojen henkisen kansatieteen etevä tutkija V. N. Tšernetsov ja eräiden suomalaisten kielentutkijain matkakumppani J. S. Jelsejev, joka on erikoistumassa Tverin karjalaismurteiden tutkimukseen. Kun vielä mainitsen joitakin tunnettuja nimiä, esim. vasta Göttingeniin nimitetyn professori W. Schlachterin, Hampurin yliopiston virolaisläh töisen professorin Paul Johansenin, Koložsvárin yliopiston unkarin kielen professorin Gyula Mártonin, ostjakin ja vogulin tutkijan professori Wolfgang Stei-

nitzin sekä Cambridgen yliopiston professorin, unkarilaissyntyisen D. Sinorin, on todettava, että ulkomaalaisten osanottajien joukko oli laaja ja edustava. Valitettavasti Skandinavian maista, missä suomalais-ugrialaisten kielten ja kansain tutkimuksella on loistavat perinteet ja jatkuvastikin vankka edustus, ei ollut ketään. Amerikan manner oli vain yhden miehen, Romaniassa syntyneen Columbian yliopiston apulaisprofessorin Robert Austerlitzin varassa.

Isäntämaan edustus oli tietenkin vahva ja monipuolinen. Meillä oli tilaisuus tavata melkeinpä kaikki Unkarin yliopistojen ja eri instituuttien fennougristit, kansatieteilijät ja arkeologit, emerituksia myöten. Viimeksi mainituista tieteenalamme kunnianvanhuksista mainittakoon sydämellinen professori D. Fokos-Fuchs, jonka hartioita 75 ikävuotta eivät näyttäneet painavan, ja Budapestin yliopiston entinen unkarin kielen professori D. Pais, tiistai-iltaisain kokoontuvan Kruzsok-nimisen runsasperinteisen kielimieskerhon arvossa pidetty johtaja.

Kongressin työskentely tapahtui ryhmittäin. Koska kielentutkijat olivat ylivoimaisena enemmistönä — heidän esitelmäänsä oli puolisensataa —, oli yhtenä päivänä pidettävä samanaikaisesti kaksi suomalais-ugrialaisten kielten tutkijain istuntoa. Esitelmien kesto aika oli rajoitettu 15—20 minuuttiin, mutta monet niistä ylittivät tämän ajan. Esitelmien jälkeen ei yleensä ollut tilaisuutta keskusteluun, mikä oli toisaalta hyväkin, sillä — kuten tieteellisistä kongresseista tiedämme — keskustelu voi venyä pitkäksi ja luiskahtaa vieraille raiteille. Unkarin tiedeakatemia on päättänyt julkaista kaikki esitelmät yhtenä teoksena, joka samalla aloittaa uuden tieteellisen julkaisusarjan Acta uralican. Vasta tutustumalla tähän teokseen saa käsityksen kongressin tieteellisestä panoksesta.

Noin paristakymmenestä kuulemastani kielitieteellisestä esitelmästä haluaisin mainita ensiksikin akateemikko G. Bárczin unkarin kielen varhaisvaiheita

Professori Paul Johansen ja akateemikko Paul Ariste linja-autossa matkalla Balatonille.

käsittävän pääesitelmän. Prof. Bárczi on vanhan kirjaunkarin, mm. kielikuntamme vanhimman kirjallisen muistomerkin, latinaksi kirjoitetun mutta unkarilaisia sanoja ja suffikseja sisältävän Tihanyin perustamiskirjelmän, paras tuntija. Akateemikko Ravilan laajakantoinen esitys suomalais-ugrilaisesta nominaalilauseesta herätti suurta mielenkiintoa. Ravilan teemaa lähelle tuli prof. D. Fokos-Fuchsin suomalais-ugrilaisista verbaalinomineista pitämä esitelmä. Muista esitelmistä mainitsen tässä vain jonkin: akateemikko Paul Aristen vauhdikkaan puheenvuoron vatjan kielen suhteesta viron murteisiin, jossa Ariste uudelleen perusteli sitä käsitystään (ja eräiden muidenkin tutkijain käsitystä), että vatja olisi alun perin ollut viron murre, edelleen prof. Lauri Postin tiivistelmän hänen viimeaikaisista itämerensuomalaisten kielten verbitaivutusta koskevista tutkimuksistaan ja vielä prof. W. Steinitzin voimakkaasti poleemisen puheenvuoron Erkki Itkosen suomalais-ugrilaisen vokaaliston alalla saavuttamia tutkimustuloksia vastaan. Muita esitelmöitsijöitä olivat vielä meikäläiset Pentti Aalto, Osmo Ikola, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Antti Sovijärvi, Günter Stipa ja tämän kirjoittaja, unkarilaiset Ö. Beke, G. Bereczki, J. Erdödi, D.

Fokos-Fuchs, J. Gulya, P. Hajdú, B. Kálmán, Magdolna Sz. Kispál, A. Nyíri, K. Radanovics, Éva K. Sal, Iréne Sebestyén-Németh ja Edit Vértes, neuvostoliittolaiset A. P. Feoktistov, K. J. Maitinskaja, V. I. Lytkin, B. Serebrennikov ja N. M. Tereštšenko, saksalaiset G. Ganschow, G. Sauer ja W. Schlachter, Jugoslavian edustaja O. Penavin ja amerikkalainen R. Austerlitz.

Kansatieteen ja arkeologian osastojen pääesitelmät pitivät akateemikko Kustaa Vilkuna suomalais-ugrilaisesta kansatieteestä ja professori V. N. Tšernetsov uralilaisen kantakansan vanhimmasta ajanjaksosta. Kansatieteen puolella virisi keskustelu mielenkiintoisesta kysymyksestä, onko kansatiedettä tutkittava suomalais-ugrilaisesta näkökulmasta vai onko keskityttävä tiettyjen alueiden kansanomaisen kulttuurin tutkimiseen. Myös suomalais-ugrilaiden kansojen alkukotikysymystä ja näiden kansojen hajaantumisprosessia kosketeltiin useissa esitelmissä, joissa koetettiin sovittaa kansa- ja kielitieteen tuloksia uusiin kulttuurimaantieteellisiin ja arkeologisiin tutkimuksiin. Esiintyjinä olivat meikäläiset Lauri Simonsuuri, joka kertoi vastavalmistuneesta suurtyöstään myyttillisten tarinainme systematiikasta, Niilo Valonen ja Asko Vilkuna, unkarilaiset

J. Ádám, L. Bartucz, I. Erdélyi, B. Gunda, J. Kodolányi, Gy. László, P. Lipták, Gy. Szomjas-Schiffert, T. Tóth, L. Vikár sekä neuvostoliittolaiset V. N. Belitser ja S. P. Sokolova.

Vähiten esitelmiä, vain kolme, oli kirjallisuuden jaostossa. Toivo Lyy, Madáchin Ihmisen murhenäytelmän suomentaja, puhui unkarilaisen kirjallisuuden suomenoksista; tunnetun runoilijan ja suomalaisen kirjallisuuden unkarintajan Géza Képesin suomenkielisen esitelmän aiheena oli Kalevala ja unkarilainen kirjallisuus. Budapestilainen nuori tutkija, kongressin kaiketi nuorin esitelmöitsijä P. Domokos kertoi syrjäneiden ja votjakkien uusimmasta kaunokirjallisuudesta. Näitäkin esitelmiä kuulemaan riitti yleisöä auditorion täydeltä.

Kolmen tiiviin esitelmäpäivän jälkeen tehtiin linja-autoilla matka Mátra-vuoristoon historialliseen Egerin kaupunkiin, missä mm. tutustuimme kaupungin keskiaikaiseen linnoitukseen ja pääsimme näkemään maanalaisia viininvalmistuskellareita, ja toinen »Unkarin meren» Balatonin rannalle vanhoille kulttuuri-seuduille.

Vielä kuului kongressiohjelmaan ensimmäisen kongressipäivän illaksi järjestetty loistava tervetuliaisjuhla, jossa isäntinä toimivat Unkarin opetusministeri Valéria Benke ja rehtori Ortutay, seuraavana iltana Bartók-saliin järjestetty suomalais-ugrilaisten kansojen musiikkia ja runoutta esittelevä konsertti, päättäjäistilaisuus Tiedeakatemiassa ja sen jälkeen ministeri ja rouva Heikkilän vastaanotto Suomen suurlähetystössä, jonne

oli saapunut parisensataa kongressivierasta, sekä tutustumiskäyntejä Kansatieteelliseen museoon, jossa samalla avattiin suomalais-ugrilainen näyttely, Széchenyi-kirjaston kirjanäyttelyyn ja Kielitieteen instituutin työpajoihin. Kun vielä mainitsen, että unkarilaiset kollegat kilvan kutsuivat meitä koteihinsa päivällisille ja illallisille keskustelemaan alan kysymyksistä, saattaa arvata, että me kaikki suomalaiset yhdyimme akateemikko Ravilan pitämään kiitospuheeseen: »Emme esitä kiitostamme vain muodollisuuden vaatimuksesta, se tulee suoraan sydämeistä — suomalaisesta sydämeistä. Se, että olemme tulleet näin suurena joukkona, kertoo paremmin kuin mikään sana tunteistamme Unkarin jaloa kansaa kohtaan. Toivon, että kongressi oli pitkän sarjan alkuna. Joka tapauksessa se on ollut loistava alku, ja siitä esitämme vilpittömin mielin kiitoksemme.»

Fennougristikongressien jatkuvuuden takaa Budapestissa valittu toimikunta, johon kuuluvat Suomesta akateemikot Ravila ja Vilkuna sekä prof. Itkonen, Neuvostoliitosta akateemikot Ariste ja Serebrennikov sekä prof. Maitinskaja, Saksasta prof. Steinitz ja Unkarista professorit Lakó ja Ortutay sekä tämän kongressin sihteeri dosentti Bereczki.

Seuraava kansainvälinen suomalais-ugrilaisten kielten ja kansain tutkijoiden kongressi pidetään Helsingissä v. 1965. Pystymmekö me silloin olemaan yhtä erinomaisia isäntiä kuin unkarilaiset tänä vuonna?

PERTTI VIRTARANTA